

PAOLA KOROŠEC

## KRONOLOŠKA I KULTURNA OCJENA TRILJSKOG NALAZA

UDK 739.1:904(497. 5 Trilj) "07/08"  
Izvorni znanstveni rad  
Original scientific paper  
Primitljeno: ožujak 1993.  
Received: March 1993

Paola Korošec  
SL - 61000 Ljubljana  
Resljeva 3/II

Autorica raspravlja o predmetima koji pripadaju inventaru ženskoga groba poznata u stručnoj literaturi kao triljski nalaz. Grob se dosad pripisivao starohrvatskoj baštini bizantskoga radioničkog podrijetla i datirao u konac VIII. stoljeća. Analizom svakoga pojedinog predmeta autorica zaključuje da nalaz ne može biti stariji od IX. stoljeća, te ga vremenski opredjeljuje u njegovu drugu polovinu. Pronalazeći brojne analogije među istodobnim nalazima velikomoravske kulture ona smatra da osoba, koja je bila pokopana u Trilju, nije hrvatska odličnica nego dosad nepoznata odličnica moravskoga podrijetla, vjerojatno iz okolice Veligrada.

Među obilnom građom iz ranosrednjovjekovnoga doba, koja je iskopana na brojnim nekropolama Dalmacije još uvijek među bogatim grobnim inventarima po broju predmeta, materijalu i tehnici u kojoj su izrađeni predmeti iz Trilja predstavljaju jedan od vrlo važnih nalaza.

Novac, nađen uz ostale predmete, kronološki dobro određen, bio je često citiran u znanstvenoj literaturi, a u manjoj mjeri je služio za komparaciju s drugim nalazima. Pri obradbi ranosrednjovjekovnoga nakita nalaz je određen kao starohrvatska baština bizantskoga podrijetla.

Premda ga dosta često navode neki tuđi pa i domaći autori, najveći publicitet mu je donio, u svojim radovima, Lj. Karaman.<sup>1</sup> On ga je i prvi objavio i pri tome jedini dao i precizan opis svih nađenih predmeta.<sup>2</sup>

Triljski nalaz otkriven je slučajno na župnom groblju pokraj župne crkve Sv. Mihovila u Trilju pri otvaranju jednoga svježeg groba. Tu su nađeni u običnoj zemlji pored dijela mandibule "mlade osobe i nikakvih drugih kostiju, a kraj toga ispremiješani i bez reda zlatni predmeti". Nalaz se sastoji od:

1. ogrlice sastavljene od 4 glatka i 20 filigranom ukrašenih zrna,
2. dva kuglasta puceta gusto granulirana u donjemu dijelu,
3. prstena s krunom sastavljenom od rozete s ukovanim modrim uloškom,
4. tri para grozdolikih naušnica različite veličine i tipa, te
5. zlatnoga novca Konstantina V. Kopronima (741.-775.).

Cijeli nalaz je od čista zlata a težak je 53 grama.

U navedenom tekstu svog izvještaja Karaman pokušava interpretacijom tehnike u kojoj su predmeti izrađeni uklopiti nalaz u širi umjetnički kontekst, tj. u zemlje nadahnute kulturama Mediterana. Na temelju toga, pa i novca, datira ga u 8. stoljeće.

Istu dataciju pripisuju mu i mnogi drugi autori. U novije doba, pri obradbi srednjovjekovnog nakita Istre i Dalmacije, uključen je među predmete I. kronološke faze nakita, koja obuhvaća razdoblje od VII. do IX. stoljeća, a u kojemu je triljski nalaz postavljen u početak IX. stoljeća.<sup>3</sup> Bez obzira na sva dosadanja kulturna i kronološka određivanja mislimo da bi se, prema današnjemu stanju istraživanja, suvremenom širom znanstvenom interpretacijom moglo triljskom nalazu na kulturnom i kronološkom horizontu dati i neko drugačije tumačenje.

Potaknuti tom pretpostavkom pristupit ćemo daljoj analizi svakoga pojedinačnog predmeta i komparativnim primjerima pokušati odrediti koje kulturno i kronološko mjesto zauzima u ranom srednjem vijeku tog područja.

1. Ogrlica je sastavljena od bikoničnih zrna, izrađenih u tehnici tiještenja, ukrašenih motivima u obliku lire, izvedenima od filigranske žice. Otvori za nizanje i mjesta gdje se kalote zrna sastavljaju optočeni su granuliranom niti. Taj tip ogrlice općenito je vrlo rijedak a, ako se javlja, zrna su glatka ili drugačije ukrašena.

Jednaka je ogrlica nađena u grobu C, koji je bio ukopan u jednoj od prostorija rimske vile u Višićima, skupa s naušnicama tipa s četiri jagode ukrašenima granuliranim trokutima, tj. istim motivom koji krasi jagode na ogrlici. Među zlatnim zrnima na njoj nađena su i dva veća raznobojna staklena zrna. Grob je datiran u IX. stoljeće.<sup>4</sup> Dva zlatna neornamentirana zrna istoga tipa nađena su među staklenim zrnima ogrlice iz groba br. 53, iz nekropole Kašić-Maklinovo brdo. S obzirom na ostale nalaze nađene na toj nekropoli, ogrlica je datirana u 2. pol., odnosno u kraj VIII. stoljeća.<sup>5</sup>

U oštećenom grobu br. 112 iz nekropole u Grborezima, na ogrlici od staklenih zrna bilo je osam srebrnih neornamentiranih bikoničnih zrna. Od ostalih priloga u ovom inventaru za triljski je nalaz važan par srebrnih grozdolikih naušnica. Grob je, zbog torkvesa u tomu inventaru prema dataciji nekropole na Ptujskom gradu nepravilno datiran u X. - XI. st.<sup>6</sup>

Ako ostavimo po strani ogrlice sa zlatnim zrnima u inventarima iz predslavenskoga doba<sup>7</sup> pa i ogrlicu iz Golubića, koja s polumjesečastim privjescima pripada drugomu tipu,<sup>7</sup> moramo spomenuti da se ogrlice s ukrašenim zrnima od pozlaćena srebra izvan hrvatskoga područja javljaju i u grobovima Moravske u vrijeme velikomoravske faze. Po ostalim priložima sve su datirane krajem VIII., odnosno u IX. stoljeće.<sup>8</sup>

2. Drugi tip nakita u ovom nalazu su dva zlatna puceta ukrašena većim dijelom gustom granulacijom. Tip puceta izrađen i ukrašen u tehnici tiještenja općenito se javlja samo u nalazima velikomoravske faze moravske kulture. U njenom krugu puceta se javljaju vrlo često u različitim varijantama i njena su glavna značajka.<sup>9</sup> Zanimljivo je napomenuti da se i u grobovima izvan njezina matičnoga područja puceta uvijek javljaju s priložima te kulture.<sup>10</sup> Izuzetak je samo nalaz u ostavi iz Tokaja, gdje uvjerljivo predstavlja sekundarni prilog.<sup>11</sup> Taj tip puceta, s obzirom na druge priloge iz moravskih grobova, s kojima je zajedno pronađen, datira se, osim u drugu polovinu IX. i u početak X. stoljeća.<sup>12</sup>



*Triljski zlatni nalaz (Crtež: Maja Fabjanac)*

3. Među karakterističnim priložima ženskoga nakita u ranosrednjovjekovnim inventarima, općenito, prstenovi su vrlo česti. U triljskom se nalazu taj nakit javlja u tipu zlatnog prstena ukrašena bogatom rozetom-krunom. Pojedini detalji na njoj izrađeni su u tehnici tiještenja, granulacije i filigrana, u kombinaciji s ukovanim staklenim plavim zrnom. Po svojoj formi u kontekstu velikoga broja prstenja otkrivenog u nekropolama Istre i Dalmacije zasada nema analogija.<sup>13</sup> Nasuprot tome, svi detalji koji sastavljaju krunu, kao što su kalote, umetnuto stakleno zrno te njen opći sastav podsjećaju na veći prsten u grobu br. 71 iz najstarijeg segmenta nekropole u Zalaváru.<sup>14</sup> U istom je grobu pronađen još jedan prsten, koji bez obzira na okov krune, ima kao i triljski umetnuta staklena zrna.<sup>15</sup>

S kalotastim nastavcima na kruni, triljski se prsten veže za grupu zlatnih reprezentativnih raskošno ukrašenih prstenova, koje su nosile žene i muškarci u doba velikomoravske faze. Od posljednjih moramo spomenuti i veliki prsten iz groba br. 355 iz nekropole s Ptujskog grada pa i prsten iz riznice manastira Gračanice.<sup>16</sup> Toj grupi prstenja vjerojatno pripada i prsten iz nekropole u Čipuljićima (s umetnutim velikim zrnom)<sup>17</sup> i onaj iz nekropole u Pohanskom kraj Břeslava.<sup>18</sup>

Triljski se prsten povezuje direktno s grobom iz Zalavára i zbog naušnica grozdolika tipa, a indirektno i zbog naušnica s 4 jagode iz Ptuja. Prema navedenim je elementima sigurno da se triljski prsten može datirati u 2. pol. IX. i na poč. X. stoljeća. Što se tiče pitanja podrijetla prstenja s kalotastim ukrasnim detaljima na krunama, gotovo je sigurno da su proizvod majstora zlatara koji su radili na području Panonije, gdje je postojala jaka i stara tradicija izrađivanja kuglastih detalja na nakitu.<sup>19</sup>

4. Tu nađene naušnice pripadaju dvama različitim tipovima, iako u osnovi sva tri para pripadaju širokomu krugu grozdolikih naušnica.

Prvomu tipu pripada manji par s glatkim, okruglim presjekom karičice iz tanje žice i s ravnim krajevima. Na donjemu je dijelu karičice manji grozd sastavljen od dva veća i jednog manjeg zrnatog kolutića s većim zrnom na vrhu, nad karičicom pak jedan manji kolutić s većim zrnom na vrhu. Jednako granuliran kolutić nalazi se na sredini obiju strana karičice. Taj tip naušnica s većim ili manjim grozdastim privjeskom javlja se samo na pojedinim nekropolama Sjeverne Dalmacije, Hrvatskoga Primorja, pa i na nekim još sjevernijim nalazištima,<sup>20</sup> izrađen u granuliranoj tehnici u zlatu a češće i u srebru. Analogna zlatna naušnica poznata je iz Ivoševaca kraj Knina - bez bližih podataka<sup>21</sup>, te par zlatnih naušnica iz groba br. 112, na nekropoli u Ždrijacu kraj Nina s novcem franačkoga vladara Lotara (817.-853.) datirana u 1. pol. IX. stoljeća.<sup>22</sup>

U istoj je tehnici taj tip naušnice izrađivan i u srebru, kao primjerci s lokaliteta Kašić-Maklinovo brdo, Kašić-Razbojine, Ždrijac-Nin,<sup>23</sup> Grborezi, te Stranče-Gorica u Vinodolu, ali i iz pozlaćena srebra kao primjerak s lokaliteta Nin-Materize itd.<sup>24</sup> Na tomu području nađen je isti oblik naušnice u grobnim inventarima s ogrlicama sa srebrnim zrnima, prstenom sa štitasto proširenim prednjim dijelom, s torquesom i s istim lijevanim tipom naušnice i tipom naušnice s ušicom i kukicom.

Ove su naušnice općenito određene kao bizantski import izrađen možda u jadranskim priobalnim gradovima, koji se nalaze pod bizantskom vlašću, a datiraju se u 2. pol., odnosno konac VIII. pa do sredine IX. stoljeća.<sup>25</sup>

Na sjeveru se taj tip javlja i u grobovima Moravske i Slovačke u 1. pol. IX. stoljeća. I tamo se smatra proizvodom domaćih radionica koje su se nalazile u okolici St. Města.<sup>26</sup>

Općenito je taj oblik naušnice vrlo raširen tako da ga nalazimo u karpatskomu bazenu, ali i još istočnije u nekim ostavama praćenim dirhemima iz 870. god.<sup>27</sup> Zanimljivo je da se u srednjemu dijelu Dalmacije rjeđe javlja.<sup>28</sup>

Drugi tip grozdolike naušnice, a možda i najzanimljiviji, dva su para različito velikih zlatnih naušnica s jednakim privjeskom i s granuliranim vjenčićima sa strana. Taj tip ima tri četvrtine karičice obavijene tordiranim filigranskim žicama, koje u sastavu oblikuju preplet i do sada je nepoznat u ovim južnim provincijama. Najbliže paralele nalaze se samo u velikomoravskoj kulturi.<sup>29</sup>

Tipološki je gotovo potpuno identičan s pozlaćenim srebrnim parom iz groba br. 71 u Zalaváru,<sup>30</sup> čiji je oblog na karičici samo malo bogatiji a na sredini gornje polovice karičice, gdje se završava filigranska obloga, ima još jedan granulirani vjenčić. Za učvršćivanje žica na triljskim primjercima žice obloge su zakovane na karičicu jednako kao na zlatnim i srebrnim primjercima iz St. Města i iz Abrahama II. u Slovačkoj.<sup>31</sup> Na moravskim primjercima toga tipa katkada se, umjesto vjenčića, na malomu prstenu javlja okovano stakleno zrno.<sup>32</sup> Oblaganje donje polovice ili tri četvrtine karičice grozdolikih i drugih tipova naušnica jedna je od glavnih značajki ukrašavanja naušnica samo u moravskoj kulturi.

U spomenutom grobu iz Zalavára, s obzirom na ostale priloge, te su naušnice datirane u 2. pol. IX. stoljeća.<sup>33</sup> Na području Moravske, po drugim su priložima, kao što su različite varijante grozdolikih naušnica, bogato ukrašeno prstenje, puceta, mali željezni noževi i vedrice u inventarima te faze, datirani u 2. pol. i u konac IX. stoljeća.<sup>34</sup>

5. Na kraju se moramo zadržati i na zadnjemu nalazu tj. na zlatnom solidu cara Konstantina V. Kopronima.

S obzirom da su među predmetima prigodom otkrića triljskoga groba nađene i ljudske kosti sigurno je da se radi o porušenom grobu - prema nakitu - ženske osobe. U bogatim grobnim inventarima dostojanstvenika i općenito u grobovima s bogatim inventarima<sup>35</sup> na dalmatinskom se području vrlo često javlja upravo taj solid kao obolus u ustima pokojnika. Zato možemo s dosta sigurnosti smatrati da je i novac u triljskom nalazu imao funkciju obolusa.<sup>36</sup> Prema razmatranjima nekih autora zlatnici se u funkciji obolusa javljaju u IX. stoljeću pod utjecajem Zapada.<sup>37</sup>

Zanimljivo je da u velikomoravskim inventarima u Moravskoj do sada nisu nađeni bizantinski novci.

Aureum Konstantina V. Kopronima s likom sina Lava IV. kao mladića kovan je u sirakuškim kovnicama, u periodu od 760. to 775. god.<sup>38</sup> U grobovima na području Dalmatinske Hrvatske taj se novac vrlo često javlja u nizu inventara s priložima koji se u relativnom smislu mogu sigurno datirati.

Na pitanju koliko novac može poslužiti kao pomoćno sredstvo za datiranje arheološkoga inventara zadržali su se mnogi strani i domaći autori. Premda kod pitanja datacije triljskoga nalaza Lj. Karaman zauzima stav da je novac samo *terminus ante quem non* i može služiti jedino za približnu dataciju, ipak nalaz stavlja u konac VIII. stoljeća.<sup>39</sup> I drugim autorima novac predstavlja polaznu točku za kronološko određivanje pojedinoga nalaza pred arheološkim faktorom.

O ispravnomu stavu V. Delonge da prednost treba dati arheološkom faktoru, jer je novac ustvari samo grubi *terminus post quem*, najuvjerljivije nam govori "kneževski" grob muškarca iz antičkoga sarkofaga, pronađen u bazilici Sv. Marije na lokalitetu Crkvina u Biskupiji kraj Knina.<sup>40</sup> Inventar s parom teških i kićenih ostruga s luksuzno ukrašenim garniturama - određenih kao import - po općoj kronologiji na području Dalmatinske Hrvatske datira se u doba poslije 850. god.<sup>41</sup> U tomu je grobu također nađen novac Konstantina V. Kopronima iz sirakuške kovnice, što jasno govori da su ostruge mlađe od novca. Osim toga u grobu je nađen i jedan "privjesak", ustvari puca od jaspisa okovano filigranskim i granuliranim okovom, rađenim na proboj.<sup>42</sup> Po načinu na koji je taj okov ukrašen vrlo je sličan paru puceta iz ženskoga groba br. 193/51 iz nekropole u St. Městu "Na valach" kao i primjerak s nekropole iz Pohanskog-Breclav. U grobu iz St. Města ta se puca među ostalim javljaju s 2. tipom naušnica iz Trilja.<sup>43</sup>

Da ne bismo ovdje spominjali još neke primjere i da ostanemo u granicama istodobnih nalaza već ova grobna cjelina uvjerljivo ukazuje na to da se grobne cjeline s novcima ipak, na prvom mjestu moraju datirati po arheološkom faktoru.

Imajući u vidu taj čimbenik i uspoređujući rezultate dobivene s izvršenom analizom svih predmeta gotovo je sigurno da se i triljskom nalazu kronološka granica mora pomaknuti u IX. stoljeće, a zbog prstena najvjerojatnije u njegovu 2. polovinu.<sup>44</sup>

Tipološka analiza svakoga pojedinog predmeta iznijela je na vidjelo nove momente i činjenice o kulturnoj pripadnosti triljskoga nalaza, koje se nikako ne mogu zanijekati. Prije svega analiza je pokazala da je cio nalaz zatvorena cjelina, a zatim da se ona može tijesno povezati s jednakim sastavima grobnih inventara kulture velikomoravske faze. Ta dva činitelja gotovo sa sigurnošću iskazuju da triljski zlatni nakit bez izuzetka pripada moravskoj kulturi.

Postoje različite hipoteze o mogućim tumačenjima rasprostranjenosti takvih nalaza izvan matičnog područja te kulture. Neki ih autori objašnjavaju kao import koji je došao trgovinom i sl., kao imitacije velikomoravskih uzora, pa čak i kao plijen prisvojen pljačkom, ratom i sl.<sup>45</sup> Bez obzira na te i slične, u pojedinim slučajevima i moguće, hipoteze, činjenica da je triljski nalaz zatvorena kulturna cjelina s predmetima koji su svakako nastali u jednoj od velikomoravskih radionica, te s pretpostavljenim određenim ritualom pokopavanja s obolusom, kao i kod kneževskih grobova s ostrugama - a to je ustvari jedini preuzeti element - sa sigurnošću svjedoči o nazočnosti člana visokog moravskog društvenog sloja.

S arheološkoga stanovišta na kulturnu je vezu između spomenutih pokrajina upozorio u svoje doba i Z. Vinski obrađujući iste tipove mačeva i ostruga što se javljaju najčešće na lokalitetima Dalmatinske Hrvatske i njene Zagore, na moravskim lokalitetima kao i na onima iz Panonije.<sup>46</sup> Te je zajedničke značajke objasnio političkim zbivanjima nakon sloma avarske dominacije, koji su se odvijali u područjima sjeverno od Dunava i u Panoniji, a isto tako i na području Hrvatske do mora.

Za neke pojave slične onima iz vremena nastanka triljskog nalaza, pa i za spomenute kneževske inventare postoje i precizni literarni izvori. Ostavljamo po strani navođenje podataka, koji se vežu uz nastajanje moravske kneževine, jer su oni u znanstvenoj literaturi više puta citirani i dobro su poznati u povijesti tih

slavenskih plemena pa bi njihovo iznošenje na ovom mjestu bilo suvišno. Iako su dobro poznati i izvori koji mogu i dokumentirati i pojasniti nalaze u Zalaváru,<sup>47</sup> te ćemo ipak spomenuti, jer se odnose i na one koji se javljaju na nekropoli na Ptujskom gradu. Nalazi iz Zalavára su uvjerljivo povezani uz formiranje panonske kneževine s markgrofovima nitranskih knezova Pribine i Kocelja. Njima je, sa širokom okolinom pripadao i Ptuj<sup>48</sup>, stanovnici kojega su u to doba pokopavali svoje mrtve u nekropoli na Gradu. U arheološkom je pogledu ovo nalazište posredno važno i za južnohrvatsko područje, jer se, kako smo već spomenuli, uz pojedine tipove nakita vežu nalazi iz Višića, pa i oni iz Nina. Povijesni izvori ne potvrđuju samo te nalaze nego mogu objasniti i velikomoravske pojave u ostalim dijelovima Mađarske<sup>49</sup>, okvirno i u dijelovima Hrvatske, gdje su nastajale ranofeudalne kneževine u posavskom i njenom dalmatinskom dijelu kao vazalne pokrajine franačke države. Za Trilj za sada, osim arheoloških, nema ranosrednjovjekovnih literarnih podataka i zato ostaje nagađati kakva je bila situacija na tom prostoru. O ulozi antičkoga Pons Tilurija<sup>50</sup> u ranome srednjem vijeku možda bi više podataka dala opsežnija arheološka istraživanja na tome prostoru.<sup>51</sup> Međutim, ako se opet vratimo inventarima ženskih grobova, sudeći po onima iz Zalavára i Ptuj, gdje je, kao što smo vidjeli, njihova pojava dokumentirana podacima iz pisanih izvora o doseljenu njihovih nosilaca, da li bismo mogli u istom smislu, u kontekstu povijesnih zbivanja toga vremena, tražiti odgovore i za spomenute nalaze na područjima Hrvatske?<sup>52</sup> Kao odgovor na to pitanje dovoljno je podsjetiti se toliko puta već istaknutog stava, da je u kulturnom pogledu, u Trilju, Višićima i drugdje, u zatvorenim cjelinama sa ženskim inventarima, nakit u osnovi dio narodne nošnje, tj. etnička oznaka<sup>53</sup>. Na temelju tog ustaljena kriterija u arheološkoj znanosti teško bismo mogli prihvatiti hipotezu, koju pojedini autori uvijek ističu, da je neka hrvatska odličnica (tu mislimo hrvatskog etničkog podrijetla) tako značajnim i raskošnim nakitom moravskoga visokog plemstva označila svoj vlastelinski društveni identitet u središtu hrvatske kneževine.

Po svemu je moguće zaključiti da je osoba, koja je bila pokopana u Trilju, zapravo zasada nepoznata odličnica moravskog podrijetla, vjerojatno iz okoline Veligrada, koja je, sudeći po prstenu, prije dolaska u Hrvatsku po svoj prilici prebivala i u Panoniji, da bi na kraju života, iz nepoznatih razloga, našla svoj vječni mir na triljskom grobištu, ponijevši sa sobom i oznake svojega narodnog podrijetla.

<sup>1</sup> Lj. Karaman, Zlatni nalaz na Trilju nedaleko Sinja, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, XLIV, Split 1921, str. 3 i dalje.

<sup>2</sup> Svi su predmeti objavljeni bez mjera. Mjere nisu dane ni u katalogu: S. Gunjača, D. Jelovina, Starohrvatska baština, Zagreb 1976, str. 105., sl. na str. 66.

<sup>3</sup> R. Jurić, Srednjovjekovni nakit Istre i Dalmacije, IHAD, 11/2, Pula 1987, str. 264.

<sup>4</sup> I. Čremošnik, Rimska vila u Višićima, GZMS, XX, 1965, str. 203, tab. X:9.

<sup>5</sup> J. Belošević, Materijalna kultura Hrvata, Zagreb 1980, str. 91.

<sup>6</sup> Š. Bešliagić, Grborezi - Srednjovjekovna nekropola, Sarajevo 1964, str. 80, tab. XX: 4.

<sup>7</sup> Kao što su primjeri iz Perjamosa i dr. u Panoniji (J. Hampel, Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, Braunschweig III, 1905, tab. 7, 6 - 11. Lj. Karaman, Iskopine društva "Bihaća" u Mravincima i starohrvatska groblja, Rad JAZU, 268, Zagreb 1940, sl. 18. Nalaz iz Golubića ne uzimamo u obzir, jer bi ga trebalo obraditi u jednoj široj raspravi.

- <sup>8</sup> V. Hrubý, Staré Město, Velikomoravské pohřebiště "Na valach", Mon. Arch. III, Praha 1955., str. 258 d.
- <sup>9</sup> B. Dostál, Das Vordringen der grossmährischen materiellen Kultur in die Nachbarländer, Magna Moravia, Praha 1965, str. 365.
- <sup>10</sup> Opširno o tom problemu P. Korošec, Moravski kulturni horizont na grajskoj nekropoli v Ptuj, u tisku. Tamo su obrađeni primjeri koji se javljaju u Panoniji.
- <sup>11</sup> J. Hampel II, str. 489 d. H. Seger, Die schlesischen Silberfunde der spätslawischen Zeit, Altschlesien 2, 1928, str. 140, tab. 141, sl. a, j.
- <sup>12</sup> V. Hrubý, o.c., str. 212.
- <sup>13</sup> R. Jurić, o.c., tab. IV, sl. 24-27, 29, tab. VI, sl. 23-25 i tab. VII, sl. 25-26. J. Belošević, o.c., str. 93.d. D. Jelovina, Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine, Split 1976, str. 166 d.
- <sup>14</sup> Ag. Sós, Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár, Arch. Hung. XLI, Budapest 1963, str. 42. d., tab. XLVII, sl. 4.
- <sup>15</sup> Ibidem, str. 59, tab. XLVII, sl. 3. na prstenovima velikomoravskog kruga su vrlo često ukovana staklena (?) zrna modre boje. J. Dekan, Vel'ká Morava, doba a umenie, Bratislava 1979, sl. 162, 163.
- <sup>16</sup> P. Korošec, Moravski kulturni horizont ...
- <sup>17</sup> Materijal nije objelodanjen.
- <sup>18</sup> J. Poulik, Grossmähren im Lichte der neusten archäologischen Entdeckungen, Grossmährische Reich, Tausendjährige Staats - und Kulturtradition, Praha 1963, sl. 21.
- <sup>19</sup> Ag. Sós, o.c., str. 59.
- <sup>20</sup> J. Belošević, o.c., str. 86 d. J. Hampel III, tab. 320, sl. 10.
- <sup>21</sup> J. Belošević, o.c., str. 89, tab. XLIII, sl. 28.
- <sup>22</sup> Ibidem, tab. XXXVII, sl. 1-9.
- <sup>23</sup> Ibidem, str. 90.
- <sup>24</sup> R. Jurić, o.c., sl. 11, sl. 5.
- <sup>25</sup> J. Belošević, o.c., str. 90.
- <sup>26</sup> V. Hrubý, o.c., str., 308 d.
- <sup>27</sup> T. Lewicki, Nove znaleziska arabskich dirhenów w Lublinie, Z otchłani wieków 20, Warszawa 1951, str. 61 d.
- <sup>28</sup> D. Jelovina, o.c., str. 104. d. Autor upućuje da su grozdolike naušnice te tipološke varijante s tog područja sve lijevane i pripisuje ih bjelobrdskom krugu.
- <sup>29</sup> V. Hrubý, o.c., str. 235. d, tab. 82, sl. 3-6, 1-2, tab. 84, sl. 2-3.
- <sup>30</sup> Ag. Sós, o.c., tab. XLVII, sl. 1, 2.
- <sup>31</sup> V. Hrubý, o.c., tab. 82, sl. 1-6, tab. 84, sl. 2, 3. T. Kolník, Importants sites slaves en Slovaquie, Bratislava 1978, str. 14, grob br. 1, sl. 1:1, 2 iz nekropole Abraham II.
- <sup>32</sup> V. Hrubý, o.c., tab. 67, sl. 6, tab. 73, sl. 15, 16, tab. 82, sl. 1, 2.
- <sup>33</sup> Ag. Sós, o.c., str. 59.
- <sup>34</sup> V. Hrubý, o.c., str. 236. I B. Szöke pripisuje naušnice i puceta iz Trilja moravskom importu. Über die Beziehungen zu dem Donaugebiet in der Spätamährienzeit, Studia Slavica 6, 1960, str. 106.
- <sup>35</sup> Taj je stav isticao J. Werner, Zur Zeitstellung der altkroatischen Gräberfunde von Biskupija-Crkvina (Marienkirche), Schild von Steier, 15/16, Graz 1977-78, str. 160. i pripisuje ih kao dio "obiteljskog blaga".
- <sup>36</sup> O obolusima opširnije E. Kólnikóva, Obolus mrtvych v časnostredovekych hrobch na Slovensku, Slov. Arch., XV/1, Nitra 1967, str. 246. d.
- <sup>37</sup> Z. Vaňa, Slované v Bavorsku podle archeologických dokladu, Vznik a počátky Slovanu II, Praha 1958, str. 203.
- <sup>38</sup> V. DeLonga, Bizantski novac u zbirci Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, SHP, 11, Split 1981, str. 205. i napom. 24.
- <sup>39</sup> Lj. Karaman, 1940, str. 24. d.
- <sup>40</sup> D. Jelovina, Mačevi i ostruge karolinškog obilježja u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika, Katalozi sv. 1, Split 1986, str. 23. d.
- <sup>41</sup> Ibidem, str. 12. Z. Vinski, O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji, SHP, 11, Split 1981, str. 26.
- <sup>42</sup> D. Jelovina, o.c., str. 23, tab. VI, sl. 80.
- <sup>43</sup> V. Hrubý, o.c., tab. 84:7, 8, 1, 2. Vel'ká Morava, sl. 138 iz nekropole Pohansko-Breclav. Valja istaknuti da su na istoj nekropoli i grobovi s ostrugama datirani u 3. četvrtinu IX. i na poč. X. st. (Ibidem, str. 187) pa i ostruge iz Zalavára su po analognosti s moravskima datirane u 2. pol. IX. st.



- <sup>44</sup> S odlaskom Kocelja s vlasti gasi se u Panoniji i velikomoravska faza. Među ostalim i datacijom nalaza u VIII. st. ne bismo mogli pojasniti nastanak 2. tipa triljskih naušnica i puceta.
- <sup>45</sup> B. Dostál, o.c., str. 366.
- <sup>46</sup> Z. Vinski, O nekim zajedničkim značajkama slavenskih nekropola s područja Dalmatinske Hrvatske, Blatnoga jezera i Moravske u 9. stoljeću, Peristil, II, Zagreb 1957, str. 71. d.
- <sup>47</sup> Najviše podataka za Zalavár daje spis *Conversio Bagoarorum et Carantanorum*, M. Kos, Ljubljana 1936; Ag. Sós, o.c., str. 5, d, 40. d; B. Dostál, o.c., str. 369.
- <sup>48</sup> Pri navođenju pisanih izvora za Panoniju Dostál (ibidem) ne spominje povelju pisanu 890. god., koja je zbilja prefalsificirana iz nekoga starijeg originala, ali su spomenuti događaji u njoj točni. F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev II*, Ljubljana 1906, cap. 296. i nap. 4.
- <sup>49</sup> Slavenske knezove na području između karpatskoga vijenca i Tise spominje anonimni notar kralja Bele a poslije i Konstantin Porfirogenet. L. Halík, *Uzemni rozsah velkomoravské říše v Době posledních let krále Svatopluka*, *Slovencké Študie*, 3, Praha 1960, str. 60. d.
- <sup>50</sup> Pretpostavlja se da je u rimskoj tvrđavi na Gardunu bila stacionirana VII. legija *Claudia pia fidelis*, da je preko rijeke Cetine = Hippius bio most = Pons Tiluri. S. Gunjača, *Topografska pitanja na teritoriju stare cetinske županije s ekskursima o ubikaciji Setivije i Tiluriuma*, Hrvatsko društvo "Bihać" za istraživanje domaće povijesti, Split, 1937., str. 44 dalje.
- <sup>51</sup> Po luksusnom nakitu i po zlatnom novcu, koji označuju u isto vrijeme i bogatstvo njihova nosioca, moguće je pretpostaviti da se u blizini nalazio dvorac nekog dostojanstvenika, čiji se grob možda nalazi još uvijek nedaleko u zemlji. Teško je vjerovati da je bio otkriven jedini pokop na tom grobištu.
- <sup>52</sup> Postojali su mnogi uzroci zašto su ljudi u to doba napuštali domovinu. Da navedemo kao primjer Pribine, koji iz Nitre bježi južno od Dunava franačkom prefektu, zatim Bugarima i na kraju Hrvatima. Koceljeva žena odlazi "prostovoljno" iz Blatnograda u Ptuj. Gdje se je povuklo plemstvo nakon Koceljeve katastrofe u Panoniji? Napokon takve se pojave događaju zbog ženidbenih veza. Osim tih, još je niz drugih uzroka, koji su izazivali manje ili veće migracije takve vrste.
- <sup>53</sup> Da su takvi ljudi u novoj okolini održali etničke oznake svojega porijekla svjedoče mnogi arheološki grobni nalazi kao npr. grobovi Avarâ na području sjeverne Italije, ili na zapadu, ili Franaka i Langobarda u Bavarskoj, itd.

*Summary*

*CULTURAL AND CHRONOLOGICAL EVALUATION OF THE TRILJ FIND*

In this short paper the author analyzes a rich Trilj find which has been repeatedly treated in scholarly literature as a domestic product, that is, a Dalmatian-Mediterranean-Byzantine work of early Croatian culture from the 8th and, recently, the 9th centuries. The author believes that more precise cultural and chronological datation is possible by the analysis of each object in the group.

The analysis has revealed close analogies only with numerous identical pieces of jewelry from the Great Moravian cultural phase in the Moravska area, and with certain finds from the sites in Panonia such as Zalavár, Ptuj and the territory between the Tisa River and Carpathians which, according to written sources, were under the Great Moravian principality at that time.

Due to historical circumstances in that area where the constitution of early Croatian principalities started, the author wonders how to explain such finds from the 9th century in the Dalmatian area. Since the Trilj and other finds of this type are not copies but authentic objects produced in Moravian and Panonian workshop, these finds, including that from Trilj, represent closed cultural wholes and could not have been any kind of booty. In the 9th century jewelry was still a part of national costumes in the Slavonian culture and revealed the ethnic identity of the bearer. It is hardly possible to believe that a distinguished Croat wearing emblems of high Moravian nobility could be buried in the heart of the Croatian principality.

According to the author, further archaeological research in this part of the Cetina River (unless they yield different data) might throw more light not only on the role of Trilj-adjacent Pons Tiluri - but also answer questions concerning the role of the buried Moravian noble woman.